

Manualul sub semnul revizuirii

ETNOCENTRISMUL ȘI MANUALUL DE ISTORIE

Lucian Nastasă

Fără a intra prea mult în problematica manualelor de istorie, câteva considerații se impun totuși din capul locului, nu fără legătură cu tema ce ne-am propus-o. Evident, scopul a fost de a oferi elemente de reflexie și de discuție (și nu de a dezvolta teze), deoarece reforma manualelor a devenit o necesitate ce nu mai suportă amânare, iar sugestiile - din orice direcție ar porni ele - pot contribui în bună măsură la ameliorarea diverselor reprezentări din actuala carte școlară.

Prin importanța reală sau potențială a funcțiilor îndeplinite, prin complexitatea naturii sale, prin bogăția și diversitatea conținuturilor, manualul de istorie concentrează întreaga societate care l-a produs la un moment dat¹, constituind astfel unul din principalele utilaje de formare a mentalităților. El reprezintă în primul rînd *suportul* materialului educativ, multă vreme privilegiat și adeseori singurul la care tinerii au acces. Totodată, manualul este *depozitarul* cunoștințelor dobîndite pînă la un moment dat și apreciate ca necesare de societate; sub acest unghi, el reflectă deformat, incomplet sau decalat, însă totdeauna revelator prin schematismul său, stadiul cunoștințelor istorice ale unei epoci, principalele aspecte și stereotipii ale societății, atitudinea față de cetățenii ei și față de vecini etc. Apoi, manualul este un *instrument pedagogic* în care se reflectă structurile, metodele și condițiile învățămîntului istoriei. În sfîrșit, el constituie un *vehicul* ce răspîndește prescripțiile cuprinse în programe, un anume sistem de valori, o ideologie, o cultură, reprezentînd astfel principalul mijloc de îndoctrinare a tinerei generații careia i se adresează.

Așadar, ca produs al societății, cartea școlară de istorie exercită mai mult decît manualele altor discipline o anume putere asupra colectivității. Evident, aceasta nu poate fi disociată de prestigiul autorilor, de artificiile grafice care au evoluat odată cu progresele tehnicii tiparului, de seducția imaginilor etc, provocînd apetitul publicului față de sacralizarea trecutului național. Fără a exagera, putem afirma că manualul a fost și este, alături de manifestările publice aniversative (ce cunosc o scenografie cît mai atractivă, "cîmpenească"; vezi, mai recent "Călugăreni-400"), suportul intelectual primar de educație prin focalizarea și vehicularea idealurilor noastre.

Din această perspectivă, câteva interogații s-ar impune de la sine: de ce o nuanțare atât de rigidă în titulatura manualelor de clasa a XI-a și a XII-a, adică *Istoria românilor* și nu a *României*? Se dorește astfel proiecția imaginii doar a unui grup determinat sau al societății globale? Ce ideologii și ce sisteme de valori sînt susceptibile a vehicula? Care sunt stereotipiile întîlnite? Ce fel de mentalitate colectivă încearcă a forma? Limbajul utilizat este cel adecvat unui proces de educație modern? etc, etc. Sunt acestea doar câteva probleme ce s-ar pune în fața oricărui demers de acest gen și care urmărește finalități mai mult sau mai puțin declarate. Pentru că, la urma urmei, explicarea trecutului depinde de tipul de interogație la care e supus acesta, de alegerea materialelor, de felul în care este ordonat, de sistemul de concepte (subordonate unui cod lingvistic) ș.a. Istoria nu este doar tentativa de a exhuma trecutul, ci de a-l pune în perspectivă pînă în contemporaneitate, cu alte cuvinte ea constituie în procesul educativ reflexia *a posteriori* asupra semnificațiilor unor fenomene.

Sub acest unghi, *Introducerea* la actualul manual de clasa a XI-a (istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă în pragul epocii moderne, autori Mihai Manea, Adrian Pascu și Bogdan Teodorescu), este mai mult decît sugestivă, puțînd astfel să discernem proiectele conștiente ale autorilor, nu fără legătură cu imperativele de moment ale ministerului de resort, ale noii ordini politice instituite după 1989 și ale ideologiilor dominante (manualele de istorie rămînînd în continuare monopol de stat, unice și obligatorii), străine conceptului de istorie apolitică și neutră, subordonată doar rafinamentului cultural și promovării intelectuale. Manifestînd o îngustime conceptuală dezarmantă, autorii au optat pentru titlul de *Istoria românilor*, motivațiile înscriindu-se într-o lungă tradiție etno-centrică ce a pus, încă din a doua jumătate a secolului trecut, bazele *miturilor* istoriei naționale, în sensul cel mai extrem, care exprimă - la modul simbolic - o realitate ascunsă, dar activă. Reflecția lui Eugen Ionescu pare astfel a necesita noi conotații, nu lipsite de interes și mereu actuale: "Le mythe est une exagération, une amplification, une <absolutisation> d' une certaine vérité et d' une vérité certaine"².

Autorii manualelor nu țin însă seama că noțiunea de *România* este într-adevăr de ordin istoric, dar care acoperă totuși un conținut geografic și evocă un anumit spațiu din centrul și sud-estul Europei. Dacă noțiunea pe care au evitat-o este definită prin câteva caractere geografice - iar autorii nu au neglijat cadrul fizic, din care au decelat aspectele naturale ce au impus sau sugerat un teritoriu politic mai omogen, argument pentru a se putea integra și istoria românilor din Basarabia, însă doar la modul declarativ -, se știe însă că o regiune este în primul rînd rezultatul înfățișării pe care i-a dat-o omul: organizarea spațiului agricol și urban, structurile și peisajele industriale, implantările etnice, stilurile arhitecturale (de la simpla casă și pînă la complicatele sisteme de fortificație) ș.a. - totul contribuind la recunoașterea unui teritoriu unitar, cînd se definește prin caractere comune, sau eterogen, în zonele de limită sau de tranziție spre alte spații. Or, actualele manuale

de istorie sunt cât se poate de respectuoase față de vechile programe școlare, fidele acelorași decupaje temporale, utilizînd aceleași concepte, punînd în scenă aceiași eroi, propunînd aceleași vulgarități istorice, vehiculînd *neschimbatele* noastre valori naționale și patriotice prin sintagma *istoria românilor*.

Se omite însă cu bună știință că istoria României include și istoria altor etnii (mai mult sau mai puțin reprezentative numeric), o multitudine de tradiții, limbi și culturi răspîndite inegal într-un spațiu relativ redus și cu o mare densitate. Oricît s-ar încerca escamotarea acestui aspect, au existat efecte mutuale pe toate planurile, s-au format structuri comune (dificil de cernut empiric), care profilează imaginea unui întreg în diversitate.

Deși autorii manualului de clasa a XI-a și-au propus să prezinte "devenirea poporului român în strînsă legătură cu viața locuitorilor maghiari, germani, sîrbi, bulgari, turco-tătari, ucrainieni, evrei, armeni" ș.a. (p.7), conținutul propriu-zis al materiei este departe de așa ceva. Se perpetuează astfel concepția romantică și naționalistă a unui popor, limbi și culturi pure. Or, se uită faptul că în estul Europei doar două țări pot fi considerate ca omogene din punct de vedere etnic: Polonia și Ungaria. În primul caz, coeziunea națională și religioasă este cea mai remarcabilă (95% sunt polonezi); în al doilea, deși 96% sunt maghiari, peisajul confesional este ceva mai complex, prin prezența unei importante minorități protestante. A ne construi, deci, manuale în concurență cu cele maghiare, bunăoară, este o falsă problemă, fiind vorba de situații sensibil diferite. Vrem, nu vrem, Transilvania prezintă trăsături specifice în ce privește plurietnicitatea și pluriconfesionalitatea. Aici coexistă creștinismul oriental și cel occidental, aici a pătruns reformismul, înfîlnim marile stiluri ale culturii europene (romantic, gotic, renescentist, baroc și clasic). Maghiaritatea în acest spațiu a existat și există, chiar dacă acum este redusă numeric, "minoră" sub aspectul instituțiilor și al forțelor sufletești. A o exclude din manualele de istorie, cu tot ceea ce a creat ea în plan politic, economic și cultural, înseamnă a săvîrși o flagrantă inegalitate între toți supușii statului român.

Trebuie să admitem că atît indivizii, cît și grupurile etnice, confesionale, sociale etc sunt marcate nu numai de o conștiință proprie, o identitate comună, dar și de alte conștiințe, de alte identități. Conștiința individului capătă numeroase conținuturi prin care își manifestă indiferența sau se identifică cu mediul ambiant, familia, profesia, oamenii ce-l înconjoară, cu un grup politic sau religios, cu statul unde trăiește. Totodată, individul ori colectivitatea nu pot fi definite doar prin dispozițiile genetice (invocate în cazul evreilor, de pildă), cadrul natural și social, prin relațiile economice etc, ci mai ales printr-o *memorie istorică*, prin apelul la trecut, cu o privire asupra situației actuale. Omul are conștiință istorică chiar dacă ea nu se raportează decît la un secol ("memoria comunicativă") sau la un cadru mai larg, pe mai multe veacuri. În acest context, el poate fi conștient de istoricitate prin tradiție orală sau pe cale științifică. Însă așa cum se prezintă manualele noastre de istorie - pe care sunt nevoiți a le învăța și minoritarii -, cu concepții uniformizante,

cu totul anacronice, mai mult stimulează tendințele naționaliste, centrifuge. Pentru că o bună parte din cei ce sunt siliți să-și însușească programa școlară actuală se simt excluși din această *istorie românească* incompletă și inegalitară. Iar aici nu ne gândim doar la acea comunitate încă reprezentativă în cadrul statului român (maghiarii), ci și la altele care, deși sensibil împruținate acum, au jucat cândva un rol determinant în evoluția societății românești. Nu se amintește, de exemplu, nimic despre populația evreiască care, din a doua jumătate a sec.XIX, a manifestat mereu și aproape oriunde în România o mare forță competitivă pe piața economică și în profesiile liberale, jucând un rol major în evoluția noastră spre modernitate. Dacă la toate acestea adăugăm suma performanțelor colective de natură spirituală și practicile intelectuale moderne în domenii politice, cultural-estetice, literare, filosofice, științifice, avem imaginea unei comunități definite nu numai prin credința și practica religioasă, dar mai ales prin supra-reprezentare și supra-calificare. Ignorându-se rolul evreilor în procesul devenirii noastre, se dă satisfacție exigențelor unui neo-naționalism populist, suficient de evident la ora actuală și chiar agresiv uneori.

În atari împrejurări, minoritarii caută să se identifice cu ceva, cu o memorie istorică pe care întocmitorii de manuale le-o refuză cu obstinație. Și în cadrul acestui efort, evident, ei își îndreaptă interesul spre trecutul propriei lor colectivități, creind o istorie paralelă, invocând evenimente cu putere de sugestie, prin care se pot recunoaște. Este explicabil, astfel, cum o statuie precum cea a lui Matei Corvin, din Cluj, se integrează peisajului simbolic al istoriei comunității maghiare și cum orice tentativă de a o subsuma imperativelor noastre naționaliste generează reacții de nemulțumire, fracturând o entitate care se întemeiază pe coexistența seculară a diverselor etnii, limbi și culturi. (De altfel, personajul invocat sugerează cel mai bine această simbioză)³. Așadar, *memoria istorică* este, fără îndoială, o chestiune de nivel social, de grup etnic sau confesional etc.

Pe de altă parte, în materie de educație, revendicarea istoriei ca *națională* nu corespunde la nimic, decât în măsura în care constituie o reacție a statului dominant. Chiar și în acest ultim caz, noțiunea de "domeniu național" este nedefinită, puțin clară și extensibilă. Dacă urmărim maniera de abordare a sintagmei în diversele discipline umane (antropologie, sociologie, geografie, istorie, psiho-sociologie etc), ea dă naștere la înfățișări diverse, uneori contradictorii. Iată de ce B.Poche, referindu-se la *problema națională*, conchidea că aceasta este "o terminologie eterogenă, a cărei utilizare publică larg difuzată nu garantează neapărat rigoarea, nici chiar un minim de consens asupra diverselor accepțiuni"⁴.

Se impune așadar o grabnică schimbare atât în sfera manualelor, cât și a educației în general, cartea școlară de istorie riscând să devină (dacă nu s-a și întâmplat) marginală, ba chiar subversivă. Ea trebuie să accepte pozitiv pluralitatea societății românești, sub toate aspectele, prin reliefarea întregului complex de realități istorice specifice, pornind de la ideea că atât principiul etnic, cât și cel

teritorial, separate, nu pot fi invocate pentru a rezolva problema minoritațiilor. Pentru că o societate modernă, alcătuită din grupe cu interese divergente, este în mod intrinsec conflictuală. Trebuie căutate soluții, create instituții (iar școala ar fi una) care să reducă la minim opoziția, iar nu escamotată orice problemă de acest fel. În acest context, observațiile lui Edward Sapir merită din nou luare aminte: "Dacă o cultură este marginalizată de către o altă cultură, fie chiar și mai valoroasă, nu se poate vorbi despre o împlinire culturală. În acest caz, este indiferent dacă rezultă sau nu un avantaj politic dintr-o astfel de acțiune. Din această cauză, reprezintă o jignire a spiritului uman acea decizie care are drept scop - chiar și neplanificat - impunerea forțată a acceptării unei culturi, calificativ care se poate extinde în același timp și asupra motivelor care argumentează această decizie". Impunerea unei istorii generoase, în care nimeni să nu se simtă exclus din vasta gamă a proceselor istorice care au dus la formarea României moderne, ar fi cea mai eficientă investiție educațională pe viitor.

- 1 Alain Choppin, *L'histoire des manuels scolaires: une approche globale*, în "Histoire de l' Education", 9/1980, p.1-25.
- 2 E.Ionescu, *Journal en miettes*, Paris, 1967, p.132.
- 3 Jako Zsigmond, *Despre politica socială Transilvană a regelui Matei Corvin*, în vol. *Cumpăna*. Antologia revistei de cultură "Korunk", ed.Kantor Lajos și Salat Levente, Cluj, 1994, p.77-84; Fuged Erik, *Despre Mathias Rex - la comemorarea a 500 de ani de la moarte*, în vol.cit., p.309-316.
- 4 B.Poche, *Une définition sociologique de la région*, în "Cahiers internationaux de sociologie", vol. 79, 1985, p.225. Vezi și J.-J.Guimar, *La nation, entre histoire et la raison*, Paris, La Découverte, 1990.